

FOTOGRAFIJE PREDVOJNIH GRAJSKIH INTERIERJEV, DRAGOCEN VIR ZA PROUČEVANJE NOTRANJE OPREME, ZLASTI POHIŠTVA

MAJA LOZAR ŠTAMCAR

Obžalovanja vredna lastnost, omalovaževanje tradicije in s tem tudi materialne dediščine, ki se je na Slovenskem okrepila v letih med drugo vojno in po njej, je vzrok za skromno ohranjenost »premične dediščine« – tudi notranje opreme nekmečkega prebivalstva v domovih premožnejših slojev po mestih in gradovih, pa tudi v cerkvah. Tako pomanjkanje občutka za vsakdanje predmete, požlahtnjene s starostjo, mnogokrat izvrstne obrtniške izdelke, ki kažejo tudi mojstrovo umetniško stremljenje, kljub razglašeno kulturni hrbtnici našega naroda izdaja našo neverjetno brezbriznost in splošno nevednost.

Le redki posamezniki so se od prejšnjega stoletja sem zavedali pomena ohranjanja starih, izrabljenih in odsluženih kosov pohištva in drobnih predmetov. Preprost človek, pripadajoč kateremukoli klinu družbene lestvice, pa je stvar raje vrgel v peč, da bo red pri hiši, ali pa jo je oddal zvito govorečemu preprodajalcu. In še tiste »umetnostne zbirke«, ki so nastale in se ohranile zlasti na naših gradovih, so postale žrtev obubožanja in so bile razprodane na dražbah, ali pa so podlegle največji katastrofi naše dobe, vojni in povojnim letom, ko so bile stavbe uničene, njihova še ohranjena oprema pa pokradena in raztresena na vse štiri strani neba. Majhen del te naše dediščine se je zbral v Federalnem zbirnem centru, od koder so potem (ne vsi) predmeti prišli v slovenske muzeje, brez znane provenience, prave reliquiae reliquiarum. Na srečo se je iz let med vojnama ohranilo nekaj fotografij notranjščin gradov, ki nam zmorejo pričarati vzdušje s tradicijo prežetih oprem grajskih prostorov.¹ Oprema, ki jo vidimo na teh fotografijah, docela ovrže dolgo časa negovano in ponavljano neresnico, da Slovenci kot reven narod nismo nikoli imeli bogato opremljenih hiš, gradov in cerkva. Ob upoštevanju dejstva, da je bilo precej lastnikov teh stavb res tujcev, je vendarle resnica, da jih nismo znali ali zmogli ohraniti, potem ko so ti odšli.

Fotografije, ki so ohranjene s steklenimi ploščami – negativni vred na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine republike Slovenije,² so predvsem delo utemeljitelja umetnostnozgodovinske in konservatorske stroke pri nas, dr. Franceta Steleta. Kot fotografija se omenjata tudi M.Klemenčič³ in Ante Kornič, nekaj pa je preslikav predvojnih razglednic.

Dr. Stele se je v članku Iz konservatorskih

tem dokumentiral stanje prenekaterega predmeta pred prihodom v muzej. Iz te zbirke se je namreč prav tako posrečilo za muzej pridobiti precej kosov opreme, medtem ko je bil velik del likovnih umetnin pridobljen za Narodno galerijo. Dravska banovina je okrog leta 1930 kupila grad Novo Celje. Prejšnji lastnik je opremo delno odnesel v tujino, del pa je spet dobil Narodni muzej, med drugim tudi rokokoske Königerjeve kipe s stopnišča in pozlačeno kovano mrežo iznad vežnih vrat.⁹ Grad Ormož s svojim inventarjem je bil večkrat v nevarnosti, da se vse skupaj razproda in zato je imel dr. Stele kot konservator za potrebno, pomembnejše predmete fotografsko dokumentirati. Kratko poročilo o Ormožu je objavil v ZUZU.¹⁰ Žal pa poročila dr. Steleta še zdaleč ne kažejo celotne slike razbijanja in izpuhtevanja stoletja kopičenih umetnostnih in umetnoobrnih zakladov.

Dr. Ivan Komelj je v svojem obsežnem članku Grad kot spomeniški problem v času med obema vojnama¹¹ omenil okrog štiri-deset v arhivu Zavoda za spomeniško varstvo evidentiranih grajskih razprodaj.¹²

Na podlagi arhivskih dokumentov (dopisov, poročil ipd.) je dokazoval, da je večina slovenskih gradov izgubila svojo vsebino že med obema vojnama¹³ in da so leta med drugo svetovno vojno in po njej prinesla pogubo le še grajskim lupinam. Res je prva jugoslovansko spominov v njemu posvečeni številki Varstva spomenikov leta 1965⁴ spominjal tragičnih usod gradov in opreme Pukštajna pri Dravogradu, Murske Sobote, Stare Loke, Turna pri Velenju, Novega Celja in drugih, ki jih je med obema vojnama po svojih močeh skušal reševati. Tako je mogoče v Zborniku za umetnostno zgodovino v poglavju Varstvo spomenikov slediti njegovim poročilom o prizadevanjih, da bi pomembnejši kosi opreme, predvideni za dražbe ali izvoz, ostali v slovenskih javnih zbirkah. Ta prizadevanja so bila zaradi skromnih finančnih zmoglosti ustanov žal le delno uspešna. Pregledal in delno dokumentiral je opremo gradu Hrastovec, ki so ga Herbersteini oddali ruskim beguncem in večino predmetov odpeljali v svoj ptujski grad. Prodali pa so med drugim izredno bogato rezljano posteljo z baldahinom, za katero se je dr. Stele trudil, da bi ostala na naših tleh in v javni lasti, a mu ni uspelo.⁵ Zbirka pl. Gutmannsthal z gradu Dvor pri Radečah je končala na dražbi. Po izjavi dr. Steleta pa je vendarle

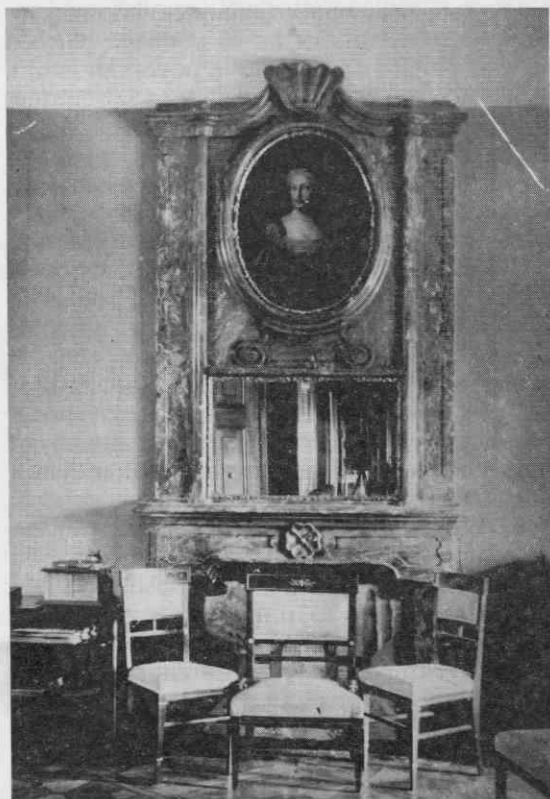
Grad Bizeljsko, bidermajerska soba

»vse boljše staro pohištvo, porcelan in steklo ... ostalo v Sloveniji«. ⁶ Ob veliki dražbi leta 1930 s tiskanim katalogom ⁷ na gradu Murska Sobota je nastala tudi vrsta Steletovih fotografij, na katerih spoznamo zlasti pohištvene kose, kupljene za Narodni muzej v Ljubljani. V istem času je razpadla še ena velika zbirka umetnin in starin, namreč Strahlova zbirka v Stari Loki. ⁸ Tudi to je dr. Stele fotografiral in s skla država z napačno davčno in kmetijsko politiko sama spodbujala opuščanje gradov, na trgu pa se je znašlo toliko grajske opreme, da javne zbirke niso zmogle kupiti večine izbranih kosov. Na prste ene roke lahko preštejemo gradove, katerih (novi) lastniki so imeli posluš za umetnost in starine in tudi sredstva zanje – Strmol je kupil tovarnar Hribar, Brdo pri Kranju knez Pavel Karadžordžević, Hmeljnik pa (že leta 1876) sudetski Nemeč baron Wamboldt, »ki je s seboj pripeljal tudi dragoceno opremo« ¹⁴ in se trudil grad obnoviti po vseh spomeniških in muzejskih principih. ¹⁵ Žal druga vojna hmeljniškemu gradu ni prizanesla. Vojna je svojo razdiralno senco metala še na mnoga leta, ki so ji sledila, ko so se Hmeljniku pridružili v žalostni vrsti »strateško požganih« in kasneje s pečatom »simboli nepravilnega družbenega sistema« zane-marjeni in uničeni gradovi Bogenšperk, Grad na Goričkem, Jablje, Križ, Krumperk, Mokrice, Soteska, Turjak in mnogi drugi. In mnogo teh gradov je leta 1945 gotovo še imelo svojo

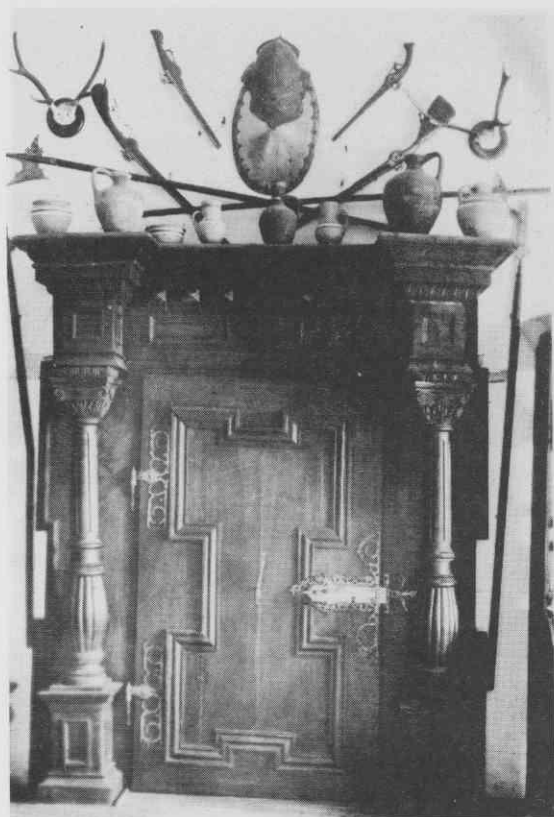
opremo. Dr. Komelj je imel le delno prav.

Na podlagi ohranjenih fotografij notranjščin teh in drugih gradov danes lahko rečemo, da resda niso vsebovali izobilja kosov prvotne opreme, morda renesančne in zgodnje baročne, zato pa lahko občudujemo raznovrstno opremo 19. stoletja z vso paleto slogov od klasicističnega empira in bidermajerja do historizirajočih oblik, med katerimi ni smel manjkati zlasti priljubljeni »altdeutsch«, staronemški slog. Med temi relativno mlajšimi kosi opreme se, izpostavljeni kot prva družinska dragocenost, pojavijo kosi pohištva in druge opreme iz 18. stoletja, redkeje zgodnejši. Zanimivo je, da zaman iščemo sodobno pohištvo secesijskih ali modernističnih oblik. Zelo verjetno je, da ga je vsaj nekaj sodilo v opremo praktično opremljenih nereprezentančnih prostorov (fotografirana ni na primer niti ena kuhinja), a jih je fotografski aparat ob strogi izbiri najzanimivejše opreme namenoma prezrl. Druga domneva je, da graščaki ob obilici starejšega pohištva pač niso imeli ne potrebe ne želje kupovati novega. Tretjič pa moramo razlog za odsotnost modernega pohištva gotovo iskati v padanju finančne moči, ki je mnogokrat pripeljala do skrajnosti – razprodaje premoženja.

Na fotografijah je občutiti udobno domačnost prostorov, v katerih se je živelo in po potrebi dopolnjevalo izrabljene kose z novejšimi. Tako so nastali pisani konglomerati pohi-

Grad Borl, eleganten marmornat kamin in neoempiriska sedežna garnitura, foto dr. Stele okr. 1930

Grad Borl, bogat neobaroččen portal z vrati, nad katerimi so razobešene lovske trofeje in orožje, foto dr. Stele, okr. 1930

štva, ki je bilo raznovrstno tako kot dobe, ki so se dotaknile grajskih zidov. Prostori so poleg premične opreme vsebovali še čudovite lesene kasetirane ali štukirane stropce z lestenci, tapiserije, poslikane stenske opne ali freske, lončene peči, kamine in druge kamnoseške izdelke, rezljana vrata s podboji, pisano sestavljene parkete, dragocene stare preproge in draperije, po stenah pa neštete slikarskih del in ogledal v bogato izrezljanih okvirjih. Vsa ta množica predmetov se je pač glede na okus in finančne možnosti lastnika bolj ali manj harmonično zlila v celoto.

Razbrati se da namenoma urejeno »grajsko vzdušje«, ki ga ustvarjajo zlasti izbira pristnih renesančnih ali novorenesančnih kosov pohištva z velikimi in težkimi mizami, z bogato rezljanimi stoli, s širokimi garderobnimi omarami in težkimi kredencami, vse iz masivnega hrastovega ali orehovega lesa, in podčrtujejo po stenah okrasno razobešeno orožje in lovske trofeje (Borl, Jelše, Ptuj). To vzdušje pomagajo dopolnjevati mnoge slike z značilno grajsko tematiko – galerije prednikov, krajinski motivi s posestmi graščakov, priljubljene lovske in mitološke scene. Nepogrešljiv del grajske opreme so bile na vidnih mestih, navadno v jedilnicah, razstavljene zbirke porcelana, keramike, kositrne, bakrene in srebrne posode (Bizeljsko, Jablje, Murska Sobota,

Novo Celje, Ormož, Ptuj, Rakovnik, Renče, Stara Loka, Turjak).

Podrobnosti so mnogokrat zaradi starosti steklenih fotografskih plošč precej zabrisane ali celo nespoznavne. Včasih pa je kak izjemen kos opreme pritegnil posebno pozornost in se nam ohranil skrbno zabeležen z vsemi detajli – na primer bogato rezljana skrinja z naslonjalom v Bizeljskem, zgodnjebaročna omara s struženimi polstebriči v Borlu, rezljana baročna omara z mestnimi vedutami iz Hmeljnika, bogato rezljana postelja z baldahinom iz Hrastovca, dunajska podna ura iz prve polovice 18. stoletja iz Jabelj, precej predmetov iz Murske Sobotne, ki jih zdaj občudujemo v ljubljanskem Mestnem muzeju, bidermajerski kanape in ura iz Ormoža, baročna tabernakeljska omara iz Pišec, baročni stol s struženimi nogami in prvotnim oblazinjenjem iz Podčetrčka, tabernakeljska omara z bogato markerijo in okovjem iz ptujskega gradu, bogato rezljan renesančni sekretter, viteški oklep in gotska skrinja iz Pukštajna, kabinetna omarica in rezljana vrata iz Rakovnika, intarzirana vrata in umivalnik iz Velenja, marsikje lončene peči, itd. Kako bi bili lahko veseli, če bi se nam ohranile vsaj te notranjščine, ki so že po sedanjih merilih karseda bogate. In arhivi nam sporočajo, da so bile neštete grajske sobane pred prvo svetovno vojno pri nas opravljene še dosti bogateje!

Grad Dornava, rokokojska peč in poslikane stenske opne

Grad Dvor pri Radečah, notranjščina s slikami iz Gutmansthalove zbirke

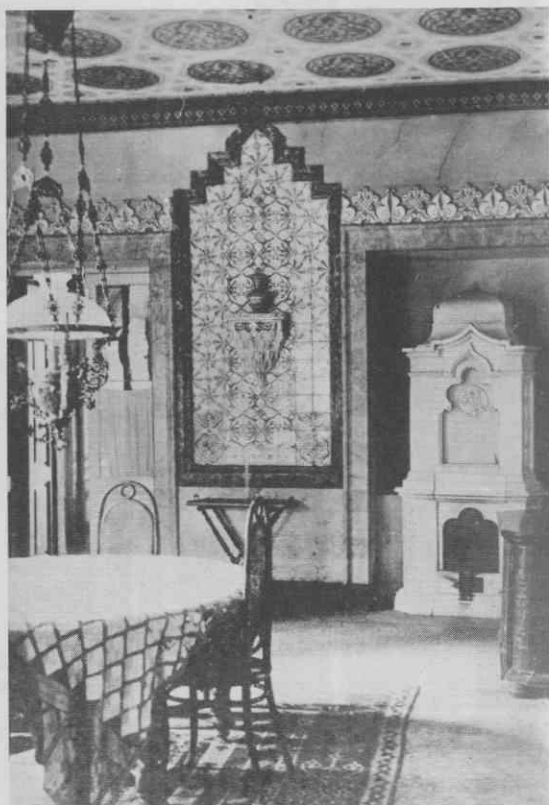
Grad Hmeljnik, ureditev enega izmed dnevnih prostorov lastnika Wamboldta, foto Kornič med 1930 in 1940

Grad Jablje pri Mengšu, poslikane tapete v kitajski sobi in bidermajerska sedežna garnitura

V gradovih kot centrih moči in blagostanja se je stoletja nabiralo premožno premoženje, ki je seveda utrpelo vse mogoče naravne in človeške katastrofe. Večkrat je tudi popolnoma izginilo, a s starodavno zgradbo se je iz generacije v generacijo dedovala tudi zavest o ohranjanju starega inventarja, neločljivo povezanega s koreninami graščakovega rodu in s tem s celotnim krajem, kajti na grad je bila vezana zgodovina vseh okoličanov. Od tod so prihajale nove pobude in po grajski modi se je z gledovala moda preprostejših ljudi – seveda se je takrat svet vrtel dosti počasneje kot danes. Hitreje kot grajskih se je spreminjala usoda hiš v mestih in usoda opreme z njimi. Mesta so bila bolj na prepihu, lastniki hiš so se menjali hitreje in oprema je šla iz rok v roke. Iz številnih ohranjenih zapuščinskih inventarjev 17. in 18. stoletja, pa tudi iz mlajših, vidimo, da se je reprezentančna mestna hiša plemiča ali premožnega meščana v bogati opremi vsekakor mogla meriti z grajsko in jo je v prilagajanju modnim tokovom časa celo prekašala. Žal pa se v naših krajih od teh oprem ni ohranilo dosti, zlasti ne in situ.

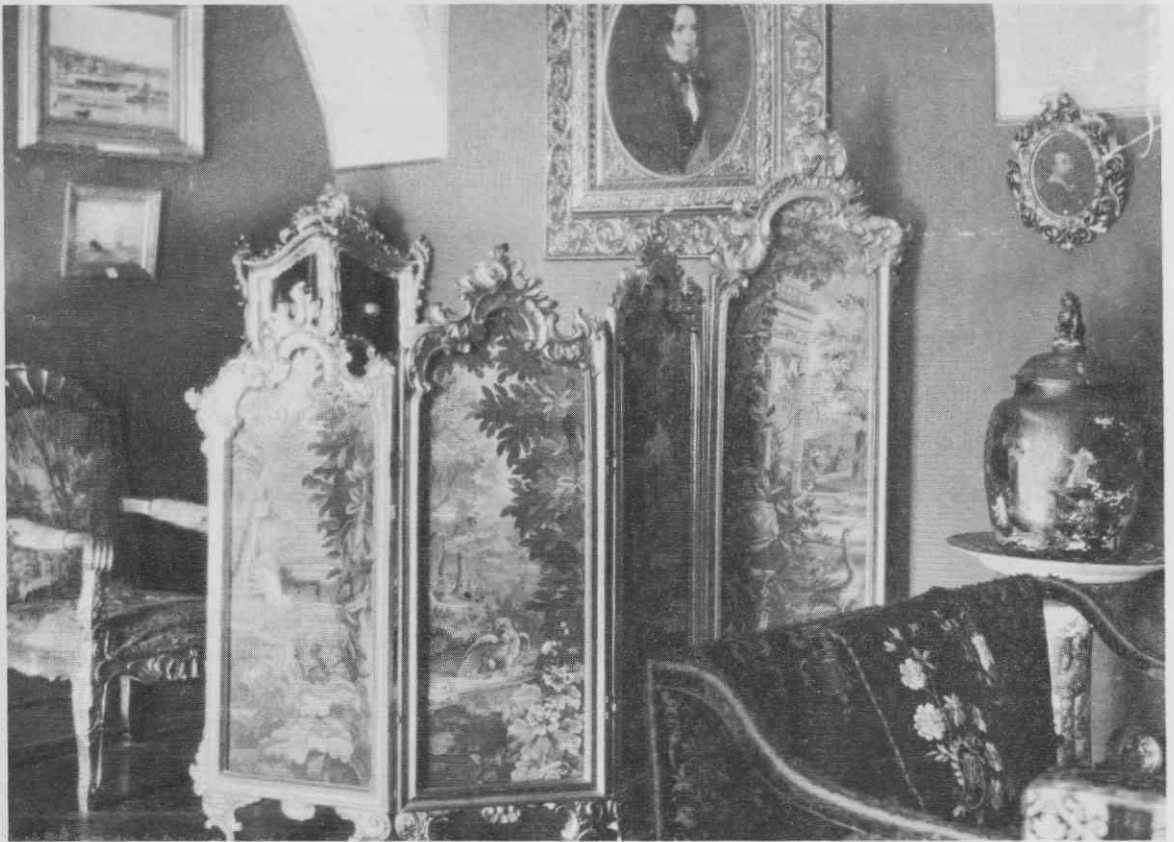
Druga stalnica, ki je poleg gradov najdlje obdržala svojo starejšo opremo – večinoma mislimo s tem baročne ensembles – je cerkev. Po naših cerkvah je še razmeroma dobro ohranjena umetnoobratna oprema, od svetil in cerkvenega posodja do pohištva. Tudi gradovi

Jelšinj grad, vzhodnjaško okrašene stene in strop, stola iz upognjenega lesa, foto dr. Stele

so praviloma imeli lasten bogoslužni prostor, ki je bil največkrat namenjen izključno le najozži družini, opremljen z oltarjem (likovno in z umetnoobratnimi izdelki bogat v grajskih kapelah v Murski Soboti in v Novem Celju), s klopmi, klečalniki in s spovednico (izredno lepo izrezljano v pišeški kapeli).

Dnevni grajski prostori – sprejemnice, jedilnice, viteške dvorane – so razkazovali najimennitnejše kose opreme v stavbi. Sedežne garniture v teh prostorih so na naših medvojnih fotografijah precej enotne – v neorenesančnem slogu z vključenimi pristnimi renesančnimi kosi, v klasicističnem (Ormož), v bidermajerskem (Bizeljsko, Jablje), v neobaročnem ali neorokokojskem (Bogenšperk, Mirna na Dolenjskem, Hrastovec) ali pa gre za pristne sedežne garniture 18. stoletja (Novo Celje, Murska Sobota, Gornja Radgona).¹⁶ V velenjskem gradu so si v enem izmed dnevnih prostorov omislili neogotsko sedežno garnituro z množico zavitih stebričev, ki je le en primer pri nas močno priljubljenega staronemškega sloga. Shrambno pohištvo je mnogokrat še baročno ali klasicistično, saj se v vsakdanji rabi ni moglo tako hitro izrabiti kot sedežno. V reprezentančnih prostorih so stali številni predalniki, kotne omarice, vitrine, skrinje, tabernakeljske omare, manj pogosto kabinetne omarice, vitrine in garderobne omare, priljubljene pa so bile tudi težke, z

Grad Murska Sobota, del opreme v »damski sobi«, zdaj delno na ogled v Mestnem muzeju, foto dr. Stele
okr. 1930

Grad Novo Celje, poslikane stenske opne, rokokoska peč in razstavljena srebrnina, foto dr. Stele

Grad Ormož, eleganten bidermajerski kanape, foto dr. Stele ok. 1930

rezbarijo obložene etažere in kredence v staronemškem slogu. Opremo gradu Jelše je kot osamljen primer pri nas narekoval orientalski okus. Kakšnih izrazito za ta namen opremljenih knjižnic se iz fotografij ne da razbrati, čeprav jih srečamo v Pišecah, na Turjaku in zlasti na Bogenšperku.

Med fotografiranimi notranjščinami nekatere izstopajo po posebno bogati opremi, ki ni namenjena uporabi, saj je za to dosti preveč. Poleg tega pa ima skupne poteze, ki kažejo na to, da je bil graščak zbiralec in je kopicil na svojem gradu vsebinske sklope predmetov, ki so mu bili posebej pri srečanju, kupljenih tudi daleč prek naših meja. Pri tem imamo v mislih predvsem t.i. Strahlovo zbirko v Stari Loki ali zbirko na gradu Turn pri Velenju.

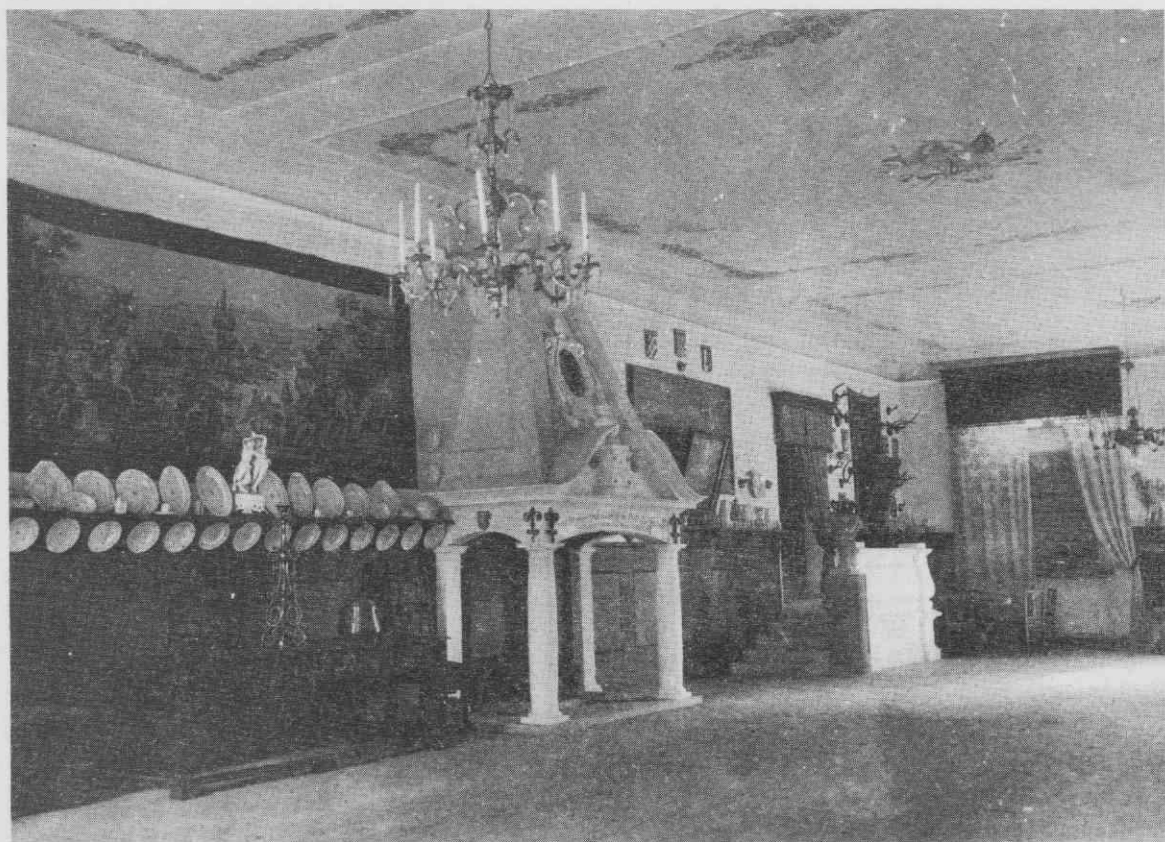
Fotografije okrog petindvajsetih grajskih notranjščin dajejo le slutiti, kaj vse so v obdobju širše do začetka našega stoletja, ožje pa do druge svetovne vojne, hranili debeli zidovi drugih naših gradov, ki niso bili fotografsko dokumentirani. Že na začetku 20. stoletja so lastniki zaradi neugodnih političnih in ekonomskih razmer začeli počasi odnašati ali razprodajati grajsko opremo. Druga svetovna vojna pa je ta nezaželeni proces dokončno sklenila. Pravih razsežnosti te izgube se zavemo šele, ko pogledamo preko meja. Če nam je dovoljeno seči malo dlje – v Anglijo in Francijo, kjer so vojne vihre enako kakor pri

Grad Pišce, baročna tabernakeljska omara, foto dr. Stele, ok. 1930

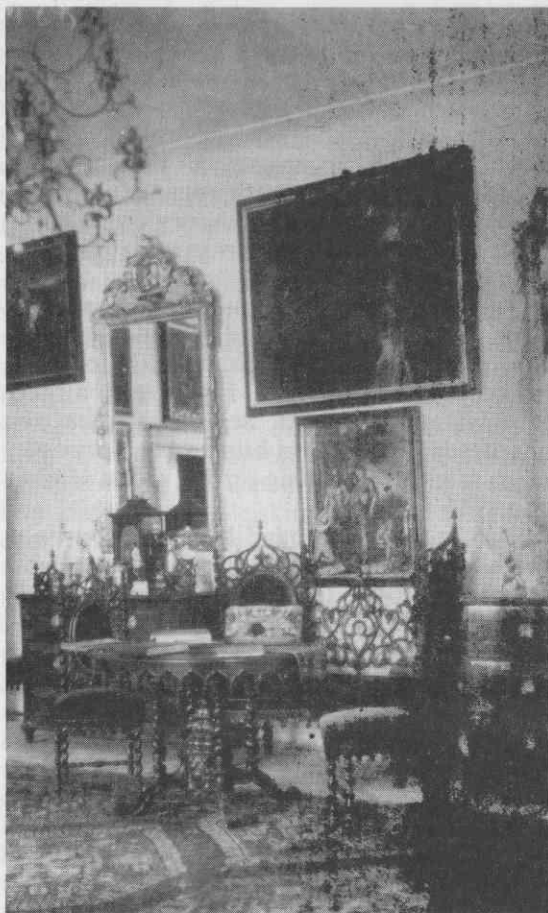

Grad Rakovnik na Dolenjskem. klasiistično pohištvo

Grad Renče, dvorana z velikim kaminom, foto Gorjup 1980 po razglednici

Grad Velenje, altdeutsch sedežna garnitura in klasiistična predalnika

nas prizadele narodovo dediščino, so tam vendarle uspeli obdržati neprecenljive zaklade svojih podeželskih dvorcev in gradov, ker se večina zaveda pomembnosti kulturne dediščine tako v smislu zgodovinske pričevalnosti kakor v čisto komercialnem turističnem smislu. Lastnikom ni pod častjo ob določenem času popeljati obiskovalca skozi prostore s staro opremo, v katerih sicer sami stanujejo. Ob starodavnih stavbah so urejeni parki in vrtovi, praviloma se nekje na nevpadljivem mestu najde tudi trgovina z ličnimi doma narejenimi spominki in okrepčevalnica z domačim pecivom.

A vrnimo se k fotografijam naše nekdanje grajske opreme. V Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Republike Slovenije shranjene plošče in fotografije grajskih notranjščin so izredno dragocene že s praktičnega stališča, ker naši muzeji hranijo vrsto predmetov brez znane proveniencije, in – z obilo sreče seveda – kak tak premet spoznamo na eni izmed fotografij. Tako izvemo za njegovo zadnje nahajališče in takratno stanje ohranjenosti. Predvsem pa ti slikovni dokumenti služijo za formalno primerjavo z ohranjenim gradivom. Kljub mnogokrat tehnično slabim po-

snetkom se da izluščiti značilne ali pa za naš prostor izjemne forme posameznih pohištvenih kosov, vrste ornamentov, itd. Pri tem žal pogrešamo barvo, ki je pomemben element, prav tako je nemogoča natančna opredelitev vrste materiala in konstrukcije. Nasprotno pa sta na posnetkih lepo vidni prostorska razporeditev stanovanjske opreme in medsebojna funkcionalna in dekorativna povezanost posameznih kosov.

Gre seveda za interierje z osebnim pečatom, sestavljene iz večinoma podedovanih kosov opreme, pod močnim vplivom osebnega okusa in finančnih možnosti lastnika. Zato so ohranjene fotografije nedvomno zanimive tudi za družbenega zgodovinarja, predvsem za preučevalca vsakdanjega življenja.

V pričujočem sestavku smo na eni strani hoteli opozoriti na uporabnost ohranjenih fotografij in na drugi skušali strniti najosnovnejše skupne značilnosti opreme grajskih notranjščin med obema vojnoma. V nadaljevanju bo treba izpeljati seveda poglobljeno analizo, ki bo še en dobrodošel kamenček pri sestavljanju mozaika zgodovine umetne obrti na Slovenskem.

OPOMBE

1. Nekaj teh fotografij je bilo objavljenih v okviru zgodovinskih predstavitev posameznih slovenskih gradov, na primer v Zbirki vodnikov po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije, v knjigi Ivana Stoparja *Gradovi na Slovenskem*, Ljubljana 1986, v posameznih člankih, ki jih omenjamo v opombah, itd. — 2. Na tem mestu se toplo zahvaljujem delavcem Zavoda, da so mi omogočili pregledati svojo fototeko. — 3. Ivan Komelj, *Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnoma*, v: *Varstvo spomenikov* 25, Ljubljana 1983, str. 24. — 4. France Stele, *Iz konservatorskih spominov*, v: *Varstvo spomenikov* 10, Ljubljana 1965, str. 13–38, zlasti pa str. 25–26. — 5. Zbornik za umetnostno zgodovino (ZUZ)2, Ljubljana 1922, str. 151; ZUZ 3, 1923, str. 67–68 in str. 144; ZUZ 5, 1925, str. 109–110. — 6. ZUZ 6, 1926, str. 111–112. — 7. ZUZ 11, 1931, str. 87–88. — 8. ZUZ 11, 1931, str. 90–91. — 9. ZUZ 12, 1933, str. 93–94. — 10. ZUZ 14, 1936/37, str. 64. — 11. Ivan Komelj, *Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnoma*, v: *Varstvo spomenikov* 25, Ljubljana 1983, str. 13–32. — 12. I. Komelj, n.d., str. 22. — 13. Ta proces se je moral začeti še pred prvo vojno. Tako na primer dr. Stopar v svoji knjigi *Gradovi na Slovenskem* na strani 46 pravi, da so Trautmansdorffji že pred prvo svetovno vojno opremo gradu Negova spravili na svoja druga posestva. — 14. I. Stopar, n.d., str. 265. — 15. I. Komelj, n.d., str. 24. — 16. Seveda je tvegano soditi o pristnosti pohištva s fotografij, a ker imamo v javnih zbirkah nekatere izmed fotografiranih predmetov, datiramo z večjo gotovostjo.